

P T POLSKIE TOWARZYSTWO
P S POLITYKI SPOŁECZNEJ

Rola aktywnej polityki społecznej w rozwiązywaniu problemów społecznych

tom I

**Wdrażanie aktywnej polityki społecznej
w środowisku lokalnym**

**pod redakcją
Katarzyny Głębickiej**

Radom 2014

Recenzenci:

Prof. UW dr hab. Grażyna Firlit-Fesnak

Prof. WSP dr hab. Mirosław Grewiński

Publikacja została sfinansowana przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego ze środków finansowych na działalność upowszechniającą naukę (Dz.U. Nr 179, poz. 1206) na podstawie umowy nr 646/P-DUN/2014.

Copyright © by PTPS

Copyright © by Wydawnictwo UTH (Radom 2014)

ISBN 978-83-7351-450-8

Publikacja w całości ani we fragmentach nie może być powielana ani rozpowszechniana za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych bez pisemnej zgody posiadaczy praw autorskich

Wyd. I

Arkadiusz Durasiewicz

Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Janusza Korczaka w Warszawie

ROR PTPS

Wykluczenie finansowe gospodarstw domowych nowym paradygmatem aktywnej polityki społecznej

Streszczenie

Problem wykluczenia finansowego jest o tyle ważny, że niesie za sobą poważne skutki dla gospodarki, sektora bankowego, jak również samych konsumentów. Z jednej strony wykluczenie finansowe wiąże się ze skutkami finansowymi dla gospodarstw domowych, wpływając bezpośrednio lub pośrednio na sposób w jaki pozyskują i wykorzystują środki finansowe, co może mieć przełożenie na konsekwencje społeczne.

Z drugiej strony, patrząc przez pryzmat sektora bankowego i gospodarki, wykluczenie finansowe ogranicza potencjał rozwoju rynku finansowego, negatywnie oddziałuje na poziom popytu konsumpcyjnego i wiąże się ze wzrostem skali obciążeń budżetowych w postaci rosnącego poziomu wypłaty zasiłków społecznych.

Dlatego też celem artykułu jest przedstawienie kwestii wykluczenia finansowego jako nowej odsłony problemu dla aktywnej polityki społecznej i związanymi z tym konsekwencjami.

Financial exclusion of the households as a new paradigm of active social policy

Summary

The importance of the financial exclusion problems is that it carries serious consequences for the economy, the banking sector as well as for consumers. On the one hand, financial exclusion is associated with the financial consequences for households, affecting directly or indirectly the way in which the acquisition and use of financial resources, which can be reflected in the social consequences.

On the other hand, looking through the prism of the banking sector and the economy, financial exclusion limits potential for the development of the financial market, has a negative impact on the level of consumer demand and is associated with an increase in the scale of budgetary burdens in the form of increasing the level of the payment of social benefits.

Therefore, the aim of this article is to present the issue of financial exclusion as a new version of the problem for active social policy and related consequences.

Wprowadzenie

Wykluczenie finansowe nie jest w całej Europie traktowane jako duży problem, a być powinno. Mimo bardzo wysokiego odsetka osób wykluczonych finansowo w Europie, rozmowy na ten temat, przy udziale różnego rodzaju organizacji, administracji rządowej oraz fachowców, prowadzi się w niewielu krajach. Wykluczenie finansowe to trudności w dostępie obywateli do podstawowych usług bankowych, oferowanych w różnej formie. Brak możliwości korzystania z usług przez część społeczeństwa powoduje stale pogłębiające się rozwarstwienie społeczne. Szacuje się, że w Europie aż co piąta osoba nie ma dostępu do usług bankowych. Bardzo duża rzesza osób nie posiada żadnych oszczędności, ani nie korzysta z usług kredytowych oferowanych przez instytucje finansowe. Polska na tle innych państw niestety nie przedstawia się imponująco. Ponad 50 procent Polaków nie posiada rachunku bankowego. Jeśli chodzi o korzystanie z kredytów odnawialnych sytuacja wygląda jeszcze gorzej. Z takich usług nie korzysta ponad 70 procent społeczeństwa¹⁴⁸. Najbardziej zagrożeni wykluczeniem są bezrobotni, osoby o bardzo niskich dochodach, rodzice samotni wychowujący dzieci, osoby starsze, czy niepracujące z powodu choroby lub niepełnosprawności. Problem występuje w nasilonym zakresie w ubogich dzielnicach oraz na terenach wiejskich. Najczęstsze przyczyny wykluczenia finansowego to: zmiany demograficzne, zmiany na rynku pracy, nierówność dochodów, liberalizacja. Kwestia wykluczenia finansowego jest ściśle powiązana z aktywną polityką społeczną, dla której kluczowe są trzy obszary działań instytucjonalnych państwa: system przeciwdziałania bezrobociu, system pomocy społecznej, system emerytalno-rentowy¹⁴⁹. Ze względu na fakt, że największą grupą osób narażonych na wykluczenie finansowe są bezrobotni, zagadnienie wykluczenia wpisuje się w nurt aktywnej polityki społecznej.

Artykuł ma na celu przedstawienie kwestii wykluczenia finansowego jako nowej odsłony problemu dla aktywnej polityki społecznej i związanymi z tym konsekwencjami.

1. Teoria wykluczenia finansowego i jego przyczyny

Wykluczenie finansowe jest złożonym i skomplikowanym zjawiskiem, co skutkuje trudnością w precyzyjnym zdefiniowaniu tego pojęcia. Z teoretycznego

---

¹⁴⁸ <http://www.inbank.pl/artykuly,10187,10494,problem-wykluczenia-finansowego>

¹⁴⁹ T. Kazimierczak, M. Rymsza, *Aktywna polityka społeczna. Stan obecny i szanse upowszechnienia koncepcji*, [w:] *Analizy i opinie nr 48* pod redakcją J. Kocharczyk i M. Fałkowski, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2005, s. 5.

punktu widzenia jego wypracowanie powinno uwzględniać następujące podstawowe aspekty¹⁵⁰:

- określenie mianem wykluczenia finansowego sytuacji braku lub ograniczonego dostępu do enumeratywnie wskazanej grupy usług finansowych, uznanych za mające podstawowe znaczenie dla konsumenta indywidualnego, przy czym ograniczony dostęp do usług odnosi się zarówno do uwarunkowań przestrzennych, jak i niedostatecznego stopnia uświadomienia potencjalnych konsumentów w odniesieniu do możliwości uczestnictwa w systemie finansowym i związanych z tym korzyści;

- określenie pojęcia wykluczenia finansowego jako stopniowego procesu odłączania się (izolowania) od rynku usług finansowych, np. ze względu na niedostawianie oferty do potrzeb klienta, niski dochód lub problemy finansowe.

Według E. Kempson i C. Whyley, można wyróżnić 6 rodzajów wykluczenia finansowego¹⁵¹:

- wykluczenie ze względu na dostępność geograficzną (*geographical access*) – wiąże się z fizyczną dostępnością placówek bankowych w określonych częściach miast bądź regionach (np. na wsi); problemy z fizyczną dostępnością mogą wystąpić w przypadku zamykania przez banki placówek w mało atrakcyjnych lokalizacjach;

- wykluczenie ze względu na dostępność (*access exclusion*) – wiąże się z brakiem dostępu do usług finansowych ze względu na ustaloną przez instytucję finansową skalę podejmowanego ryzyka;

- wykluczenie ze względu na warunki (*condition exclusion*) – wynika z nieadekwatności warunków oferowanych usług do potrzeb osób korzystających z usług finansowych;

- wykluczenie ze względu na cenę (*price exclusion*) – wynika ze zbyt wysokiej ceny usług dla osób o danym poziomie dochodów;

- wykluczenie marketingowe (*marketing exclusion*) – wiąże się z brakiem zainteresowania ze strony instytucji finansowych daną grupą społeczną; samowykluczenie (*self-exclusion*) – wynika z faktu, że część osób sama rezygnuje z usług finansowych, wierząc, że spotka się z odmową dostępu do nich, albo nie będzie mogła sobie na nie pozwolić.

Na rynku usług finansowych funkcjonują liczne podmioty gospodarcze, oferujące klientom szeroki zakres produktów cechujących się zróżnicowaną dostępnością cenową i przestrzenną, jak również stopniem powszechności potrzeb, które zaspokajają w praktyce nadając części z tych usług charakter podstawowych dóbr bytowych. Rozważając, jaki zakres usług finansowych można współcześnie objąć kryterium podstawowego, bytowego znaczenia, należy wziąć pod uwagę, czy dostęp-

---

¹⁵⁰ J. Buko, *Przeciwdziałanie wykluczeniu finansowemu jako element wspierania spójności społecznej*, [w:] *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* pod red. Michał Gabriel Wodniak, Rzeszów 2011, s. 268.

¹⁵¹ Financial Services Authority (2000) *In or Out? A Literature and Research Review*. Consumer Research, No. 3, July, s. 10.

ność do tych usług zapewnia obywatelom swobodne i bezpieczne zarządzanie posiadanymi zasobami finansowymi, odpowiednio do cywilizacyjnego poziomu rozwoju danego kraju. Z pewnością do usług tego rodzaju należy w Polsce zaliczyć¹⁵²: otrzymywanie należności, przechowywanie (lokowanie) środków finansowych, podejmowanie tych środków w postaci gotówkowej oraz dokonywanie ich transferu. Także działania instytucji finansowych, polegające na restrukturyzacji bądź unowocześnianiu własnej działalności przyczyniają się do wykluczenia finansowego. Jednym z elementów jest zamykanie placówek, które są nierentowne, bądź też polityka przenoszenia klientów z tradycyjnych kanałów dystrybucji ku kanałom elektronicznym. Efekty takiej polityki znajdują najczęściej odzwierciedlenie w poziomie cen usług finansowych – ceny w kanałach elektronicznych są niższe niż w kanałach tradycyjnych. Tym samym osoby nieposiadające dostępu do Internetu (np. starsze bądź mieszkające na wsi) mają ograniczone możliwości korzystania z tańszych usług¹⁵³. Starzenie się ludności powoduje istotne zmiany w polityce społecznej oraz na rynku pracy. Negatywnym społecznym efektem zmian demograficznych i ich ekonomicznych konsekwencji może być zagrożenie lub nawet załamanie się międzypokoleniowej solidarności, najczęściej jednak zwraca się uwagę na konflikt jaki może powstać na tle obciążeń młodego pokolenia rosnącymi kosztami finansowania systemów emerytalnych, rentowych, ochrony zdrowia i usług opiekuńczych¹⁵⁴.

Ze względu na starzenie się ludności w Europie, problem wykluczenia finansowego może nabrać większego znaczenia. Na świecie współczynnik ten utrzymuje się mniej więcej na poziomie 2,4 (choć powoli spada), co oznacza, że populacja ludzka jako całość wciąż się rozrasta. W ujęciu regionalnym sytuacja ta wygląda zgoła inaczej. Za najpłodniejszy region na świecie można uznać niewątpliwie Afrykę Subsaharyjską. Na jedną kobietę przypada tam ok. pięcioro dzieci, co oznacza, że jest on dwukrotnie wyższy niż średnia światowa. Drugie miejsce pod względem wysokości tego wskaźnika zajmuje Azja Południowa (Indie, Nepal, Bhutan, Bangladesz, Sri Lanka i Malediwy), gdzie wynosi on ok. 2,7. Niewiele niższy poziom płodności występuje na Środkowym Wschodzie i w Afryce Północnej, czyli krajach zdominowanych przez wyznawców islamu – również ok. 2,7. W Ameryce Łacińskiej i na Karaibach współczynnik dzietności wynosi ok. 2,25. Pozostałe regiony znajdują się już poniżej poziomu pełnej zastępowalności pokoleń: Ameryka Północna – 2,05, Azja Wschodnia i Pacyfik – 1,8, Europa i Azja Środkowa – 1,71. Warto zaznaczyć, że ten ostatni region, pomimo najniższego poziomu płodności, powinien w najbliższym czasie powiększyć swoją dzietność.

¹⁵² J. Buko, *Przeciwdziałanie wykluczeniu finansowemu jako element wspierania spójności społecznej...*, dz.cyt., s. 269.

¹⁵³ M. Iwanicz-Drozdowska, *Wykluczenie finansowe – poważny problem społeczny*, MBA 1/2008, Warszawa 2008, s. 5.

¹⁵⁴ A. Durasiewicz, *Efektywność polskiej polityki rodzinnej na tle wybranych krajów UE*, Wyd. Politechniki Radomskiej, Radom 2012, s. 6.

Pozostałe regiony czeka odwrotna tendencja. Jeżeli chodzi o średnią długość życia dominuje Japonia (82,7), a zaraz po niej Australia (81,4). Na wysokich miejscach znalazły się również Kanada (80,5), Południowa Korea (80,0) i Stany Zjednoczone (78,0). Mimo natomiast najwyższego współczynnika dzietności w Afryce Subsaharyjskiej – występuję tu najniższa przewidywana średnia długość życia (51,2)¹⁵⁵. Zgodnie z projekcją, do 2050 r. w UE – 15 osiągnie on poziom 28%, w Japonii – 31%, zaś w Stanach Zjednoczonych ponad 20%. Zgodnie z tym raportem Polska została zaliczona razem z innymi krajami OECD (poza UE – 15, USA, Japonią, Turcją i Meksykiem), krajami Europy Wschodniej, Chinami, Hongkongiem, Koreą Południową, Singapurem i Tajlandią, do krajów szybko starzejących się (*fast ageing*).

Ze względu na starzenie się ludności w Europie, problem wykluczenia finansowego może nabrać większego znaczenia. Na świecie współczynnik ten utrzymuje się mniej więcej na poziomie 2,4 (choć powoli spada), co oznacza, że populacja ludzka jako całość wciąż się rozrasta. W ujęciu regionalnym sytuacja ta wygląda zgoła inaczej. Za najpłodniejszy region na świecie można uznać niewątpliwie Afrykę Subsaharyjską. Na jedną kobietę przypada tam ok. pięćdziesiąt dzieci, co oznacza, że jest on dwukrotnie wyższy niż średnia światowa. Drugie miejsce pod względem wysokości tego wskaźnika zajmuje Azja Południowa (Indie, Nepal, Bhutan, Bangladesz, Sri Lanka i Malediwy), gdzie wynosi on ok. 2,7. Niewiele niższy poziom płodności występuje na Środkowym Wschodzie i w Afryce Północnej, czyli krajach zdominowanych przez wyznawców islamu – również ok. 2,7. W Ameryce Łacińskiej i na Karaibach współczynnik dzietności wynosi ok. 2,25. Pozostałe regiony znajdują się już poniżej poziomu pełnej zastępowalności pokoleń: Ameryka Północna – 2,05, Azja Wschodnia i Pacyfik – 1,8, Europa i Azja Środkowa – 1,71. Warto zaznaczyć, że ten ostatni region, pomimo najniższego poziomu płodności, powinien w najbliższym czasie powiększyć swoją dzietność. Pozostałe regiony czeka odwrotna tendencja. Jeżeli chodzi o średnią długość życia dominuje Japonia (82,7), a zaraz po niej Australia (81,4). Na wysokich miejscach znalazły się również Kanada (80,5), Południowa Korea (80,0) i Stany Zjednoczone (78,0). Mimo natomiast najwyższego współczynnika dzietności w Afryce Subsaharyjskiej – występuję tu najniższa przewidywana średnia długość życia (51,2)¹⁵⁶. Zgodnie z projekcją, do 2050 r. w UE – 15 osiągnie on poziom 28%, w Japonii – 31%, zaś w Stanach Zjednoczonych ponad 20%. Zgodnie z tym raportem Polska została zaliczona razem z innymi krajami OECD (poza UE – 15, USA, Japonią, Turcją i Meksykiem), krajami Europy Wschodniej, Chinami, Hongkongiem, Koreą Południową, Singapurem i Tajlandią, do krajów szybko starzejących się (*fast*

¹⁵⁵ A. Durasiewicz, *Ogólnonarodowe rozwiązania w zakresie polityki rodzinnej na przykładzie wybranych krajów – rekomendacje dla Polski* – [w:] *Umiejdzynarodowienie polskiej polityki społecznej – aspekty globalne i europejskie*, pod redakcją K. Głębickiej i M. Kubiaka, Wyd. Uniwersytet Gdański & PTPS, Gdańsk 2013, s. 3.

¹⁵⁶ Tamże.

ageing). Postęp techniczny i rosnąca rola innych niż placówki kanałów dystrybucji mogą utrudnić dostęp do usług finansowych części osób starszych. Nie chodzi tylko o mniejszą chęć korzystania z nowinek technologicznych, ale także o odległość i dostępność najbliższej placówki. Dotyczy to zwłaszcza operacji bankowych, które mają znaczenie podstawowe¹⁵⁷.

Tabela 1. Współczynnik dzietności i przewidywana długość życia w 1990 i 2012 roku na świecie

	Współczynnik dzietności (liczba urodzeń na kobietę)		Przewidywana średnia długość życia (w latach)	
	1990	2012	1990	2012
EU-27	:	1,59	:	79,7
Argentyna	2,90	2,25	72,1	75,3
Australia	1,86	1,93	77,5	81,4
Brazylia	2,60	1,90	67,3	72,2
Kanada	1,69	1,65	77,8	80,5
Chiny	2,01	1,64	69,9	72,7
Indie	3,72	2,73	59,0	64,2
Indonezja	2,90	2,19	63,1	67,9
Japonia	1,48	1,32	79,5	82,7
Południowa Korea	1,70	1,29	72,9	80,0
Meksyk	3,19	2,41	71,8	76,2
Rosja	1,55	1,44	66,6	67,7
Arabia	5,45	3,03	69,6	73,1
Południowa Afryka	3,34	2,55	61,2	51,2
Turcja	2,90	2,15	64,4	73,0
Stany Zjednoczone	1,99	2,07	75,6	78,0
Świat	3,04	2,52	64,4	67,9

Źródło: Dane z 2012 roku – Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2012, s. 116

Główne przyczyny wykluczenia finansowego

Przyczyny zjawiska leżą zarówno po stronie samych „wykluczonych”, jak i instytucji bankowych. Wśród „osób wykluczonych” znajdują się przede wszystkim bezrobotni, osoby o niskich zarobkach, przedsiębiorcy, którzy ponieśli duże straty w biznesie i wpadli w pułapkę zadłużeniową oraz inne osoby nadmiernie zadłużone, imigranci, a także mieszkańcy wsi i obszarów peryferyjnych pozbawionych placówek bankowych i niekorzystający z bankowości elektronicznej z powodu braku odpowiedniej infrastruktury lub umiejętności posługiwania się komputerem i innymi urządzeniami elektronicznymi. Wykluczenie finansowe często idzie w parze z bezdomnością i zepchnięciem na margines życia społecznego (osoby te nie mają nie tylko oficjalnych dochodów, ale także adresu zamieszkania, a często

¹⁵⁷ Tamże, ss. 5-6.

także dowodu tożsamości)¹⁵⁸. Ekspertsi podkreślają, że zmniejszenie rozmiarów wykluczenia finansowego wymaga wielokierunkowych działań. Potrzebna jest nowoczesna edukacja dzieci oraz osób, które pracują z osobami wykluczonymi (np. pracowników służb socjalnych). Warto także stworzyć sieć placówek z doradztwem dotyczącym zarządzania finansami osobistymi w ramach poradnictwa obywatelskiego. Dobre efekty powinno dać zmniejszenie biurokracji w instytucjach pomagających osobom zagrożonym lub z problemami społecznymi i finansowymi. Do głównych przyczyn wykluczenia finansowego zaliczyć należy zatem¹⁵⁹: koszty usług bankowych, koszty prowadzenia rachunku bankowego, niską świadomość edukacyjną i finansową, niski poziom dochodów, w tym brak stałego zatrudnienia lub bezrobocie, zamieszkiwanie w małych miejscowościach i na wsiach, gdzie nie ma oddziałów banków czy bankomatów, brak efektywnej pomocy ludziom niezamożnym lub znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej.

Główni beneficjenci wykluczenia społecznego

Na Zachodzie wykluczenie finansowe powoduje wykluczenie społeczne. W Polsce jest przeciwnie. Wśród osób z niskim wykształceniem i dochodami, bądź wśród bezrobotnych najwięcej jest narażonych na wykluczenie finansowe. Żeby określić rzeczywisty rozmiar wykluczenia finansowego, należy także sprawdzić, czy na głównym rynku bankowym dostępne są kredyty dla niezamożnych osób z rozsądnym oprocentowaniem. W Polsce wciąż prawie 6% Polaków żyje poniżej poziomu skrajnego ubóstwa, a ponad 10% w sferze ubóstwa. W Polsce ubóstwo praktycznie zawsze wiąże się z groźbą wykluczenia finansowego. Najbardziej narażeni na nie są bezrobotni, często z niskim wykształceniem oraz osoby starsze¹⁶⁰. W odniesieniu do usług bankowych uregulowania określające parametry ich dostępności nie występują zarówno w prawie polskim, jak i w innych regulacjach w Unii Europejskiej. Pomimo iż na rynku krajowym łączna liczba placówek bankowych i SKOK przekracza 16 tys., to jednak na terenach słabo zurbanizowanych ich liczba nie osiąga tysiąca, a jedna taka placówka przypada na przeszło 50 miejscowości wiejskich¹⁶¹.

Ograniczony dostęp przestrzenny teoretycznie kompensowany jest przez banki dzięki rozbudowywaniu elektronicznych kanałów kontaktu z klientem. Szybki postęp technologiczny oraz towarzyszący mu spadek kosztów związanych z telekomunikacją i przetwarzaniem danych uznaje się za jeden z głównych determinantów zmian w bankowości, co jest zrozumiałe, jeżeli uznamy, że działalność przedsiębiorstw bankowych

¹⁵⁸ P. Służczyński, *Wykluczenie finansowe: definicja, przyczyny, skala i środki zaradcze* (opracowanie), Serwis Edukacji Ekonomicznej „Opoka”, Opracowanie dla portalu w roku 2010, s. 5.

¹⁵⁹ Tamże, s. 6.

¹⁶⁰ Wypowiedź prof. Małgorzaty Iwanicz-Drozdowskiej ze Szkoły Głównej Handlowej dla Rzeczypospolitej nr 291 z dnia 15.12.2011 r.).

¹⁶¹ J. Buko, *Przeciwdziałanie wykluczeniu finansowemu...*, dz.cyt., s. 272.

opiera się w dużym stopniu na przetwarzaniu informacji. W związku z tym potencjalnie wzrastają możliwości w zakresie dostarczania szerokiej rzeszy klientów nowoczesnych produktów po coraz niższych cenach. W praktyce z internetowego kanału dostępu do rachunku bankowego korzystają przede wszystkim ludzie młodzi, mieszkańcy dużych aglomeracji miejskich, dobrze wykształceni, z zamożniejszych gospodarstw domowych. Dotychczasowe tendencje wskazują jednak, że w perspektywie co najmniej kilku lat większość klientów niezmiennie będzie oczekiwać tradycyjnego kontaktu z instytucjami finansowymi, preferując fizycznie istniejące punkty obsługi w najbliższym sąsiedztwie miejsca pracy czy domu.

Banki w Polsce zachęcają klientów do korzystania z nowoczesnych technologicznie narzędzi zarządzania rachunkiem poprzez zastosowanie wyższych opłat dla usług tradycyjnych. Działania te stanowią zatem czynnik stawiający w mniej korzystnej sytuacji osoby bardziej ubogie i o niższym poziomie wykształcenia, które preferują tradycyjne formy obsługi. Generalnie, ubodzy klienci, generujący niewielki obrót, aby znaleźć się w obszarze ekonomicznego zainteresowania banków, musieliby ponosić opłaty wyższe od typowo stosowanych (dla danego banku)¹⁶².

2. Wykluczenie gospodarstw domowych na rynku finansowym w Polsce

Pomimo wielu korzyści z udziału w rynku finansowego nie wszystkie gospodarstwa domowe mogą korzystać z produktów na nim oferowanych. Jest to w głównej mierze wynikiem sytuacji materialnej, która stanowi najczęstszy powód wykluczenia z rynku finansowego. Dotyczy to zarówno braku możliwości oszczędzania, jak i braku dostępu do produktów kredytowych. Szczególnie silnie te ograniczenia ujawniły się na polskim rynku w momencie rozpoczęcia kryzysu finansowego.

Brak oszczędności lub zobowiązań

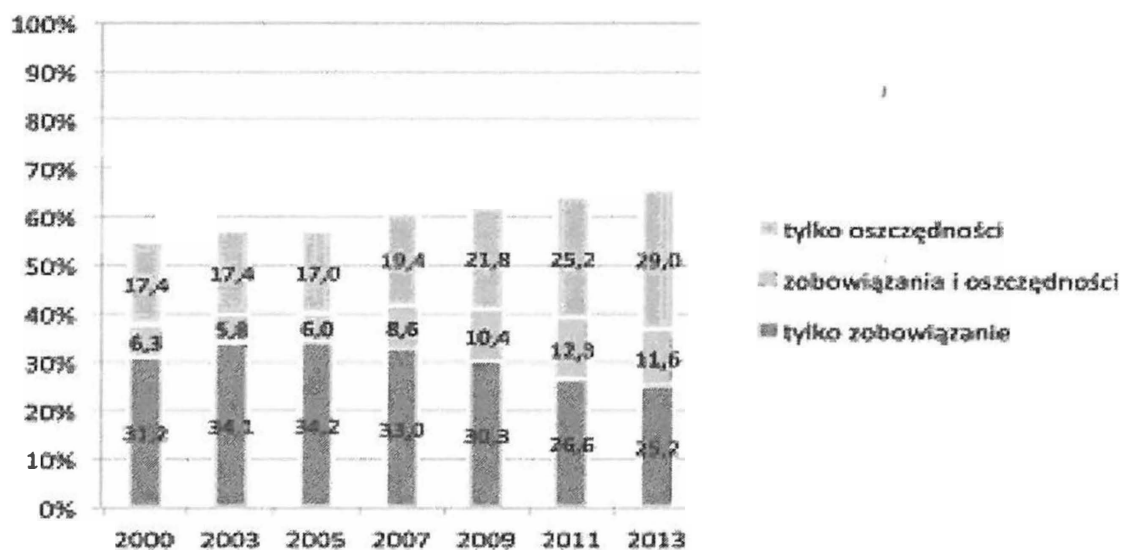
W okresie 2000-2005 odsetek gospodarstw domowych posiadających oszczędności wynosił zaledwie 23-24%. Znaczące przyrosty były w początkowych latach obserwowane wraz ze znaczącym wzrostem realnych dochodów gospodarstw domowych. Wzrosły one w okresie 2007-2009 o ponad 20%. Niemniej jednak w ostatnim okresie mimo tego, że dochody rosły znacząco wolniej, tempo wzrostu odsetka gospodarstw domowych posiadających oszczędności wciąż jest bardzo znaczące. Może to wskazywać na wykształcanie się nawyków związanych z oszczędzaniem, które mogą być wynikiem zmiany modelu zachowania gospodarstw domowych w obszarze konsumpcji. Wzrost odsetka gospodarstw domowych gromadzących oszczędności może także wynikać ze zwiększonej niepewności i obaw przed niekorzystnymi zmianami w gospodarce.

---

¹⁶² Tamże, s. 273.

Liczne badania potwierdzają, że społeczeństwo polskie jest dość niechętnie zaciąganiu zobowiązań w ogóle¹⁶³. Dodatkowo, w okresie od rozpoczęcia kryzysu finansowego zdecydowanie spadło zainteresowanie gospodarstw domowych zaciąganiem kredytów i pożyczek, a szczególnie kredytów i pożyczek na cele konsumpcyjne. Zmniejszenie skłonności widoczne jest choćby w regularnie prowadzonych badaniach rynku *consumer finance*, których wyniki potwierdzają coraz mniejszą chęć gospodarstw domowych do sięgania po nowe kredyty i pożyczki gotówkowe¹⁶⁴.

Odsetek gospodarstw posiadających pożyczkę lub kredyt wyniósł w roku 2013 niespełna 37%, co oznacza spadek względem roku 2007 o 5 p.p. Niepokojącym zjawiskiem jest natomiast, że od 2011 do 2013 roku spadł udział gospodarstw domowych posiadających jednocześnie kredyt/pożyczkę i oszczędności. W okresie od 2005 do 2011 wzrost odsetka gospodarstw domowych, które zaciągając kredyt, podejmują trud i gromadzą oszczędności był dwukrotny. Niestety w ostatnich dwóch latach udział gospodarstw domowych podejmujących tego typu zachowania spadł z 12,3% do 11,6%.

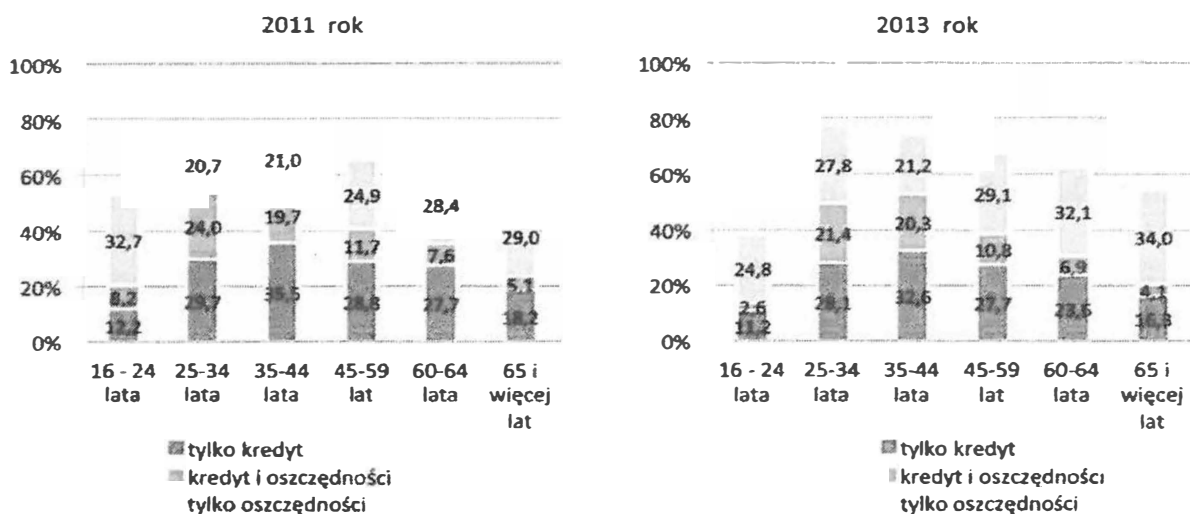
Wykres 1. Gospodarstwa domowe aktywnie uczestniczące w rynku finansowym w okresie 2000-2013 według typu aktywności

Źródło: *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków – raport tematyczny*, Irena E. Kotowska (red.) (2014). *Diagnoza społeczna [2014]*. www.diagnoza.com [13.07.2014 r.]

¹⁶³ P. Białowolski, D. Węziak-Białowolska, *Zastosowanie analizy klas ukrytych do identyfikacji wykluczenia gospodarstw domowych z rynku kredytowego*. Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych, 23, SGH, Warszawa 2011, ss. 159-174.

¹⁶⁴ P. Białowolski, S. Dudek, *Sytuacja na rynku consumer finance - II kwartał 2013*, Konferencja przedsiębiorstw finansowych w Polsce i IRG SGH, Gdańsk 2013.

Warto jednak mieć na względzie, że zupełnie inaczej wyglądają zachowania finansowe gospodarstw domowych osób młodych, a zupełnie inaczej zachowują się gospodarstwa domowe prowadzone przez osoby w starszych grupach wieku. W początkowej fazie samodzielnego funkcjonowania prawdopodobieństwo posiadania zobowiązań jest większe ze względu na konieczność sfinansowania zakupu mieszkania oraz nabycia dóbr trwałych. Wśród gospodarstw osób w wieku przedemerytalnym można się natomiast spodziewać większego udziału gospodarstw posiadających oszczędności. Dla polskich gospodarstw domowych nie wszystkie te wzorce zachowań w przebiegu życia są zachowane, szczególnie w odniesieniu do oszczędzania.

Wykres 2. Gospodarstwa domowe aktywnie uczestniczące w rynku finansowym w roku 2011 i 2013 według wieku głowy gospodarstwa oraz typu aktywności (odsetek gospodarstw zaciągających zobowiązania i oszczędzających)

Źródło: *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków – raport tematyczny*, Irena E. Kotowska (red.) (2014). *Diagnoza społeczna [2014]*. www.diagnoza.com [13.07.2014 r.]

Wchodzenie gospodarstw domowych na rynek finansowy przebiega stopniowo. Gospodarstwa domowe, w których głowa jest w wieku do 24 lat, bardzo rzadko mogą pozwolić sobie na aktywne korzystanie z rynku kredytowego i gromadzenie oszczędności. Problem ten jest bardziej widoczny obecnie niż w 2011 roku. W badaniu *Diagnoza Społeczna 2013* w grupie gospodarstw domowych z głową w wieku 25-34 lata oraz 35-44 lata odsetek gospodarstw posiadających kredyt był odpowiednio ponad 3,5 i prawie 4 razy większy niż w grupie tych, w których głowa gospodarstwa ma 16-24 lata. O ile jednak w 2011 roku największy odsetek gospodarstw domowych obecnych na rynku finansowym obserwowany był w grupie gospodarstw domowych z głową w wieku 35-44 lat, to obecnie największą aktywność przejawiają gospodarstwa domowe z głową w wieku 25-34 lata – ponad

77% aktywnych na rynku finansowym¹⁶⁵. Co ciekawe, w tej grupie zdecydowanie częściej występują gospodarstwa domowe posiadające tylko oszczędności, a odsetek oszczędzających jest w tej grupie najwyższy ze wszystkich – stanowią oni ponad 49% w tej grupie zmniejszył się również odsetek zadłużonych względem 2011 roku. Wynika to zapewne z mniejszego dostępu do kredytu dla osób młodych z nieustabilizowaną pozycją na rynku pracy, co odbiło się zarówno na mniejszej liczbie kredytów na cele konsumpcyjne, jak i mieszkaniowe. Warto przypomnieć, że jest to grupa gospodarstw domowych, którą powoli opuszczają gospodarstwa charakteryzujące się tym, że wchodziły na rynek pracy w okresie największego boomu na rynku kredytów hipotecznych. Dla kolejnych roczników wchodzących na rynek pracy procedury przyznawania kredytu były ostrzejsze, co też nie pozostaje bez wpływu na malejący udział zadłużonych w tej grupie wieku. Prawie równie wysoka aktywność na rynku finansowym widoczna jest w grupie gospodarstw domowych z grupy wieku 35-44 lata, w której ponad 74% posiada kredyt lub oszczędności. W tej grupie, względem grupy 25-34 lata, mniejszy jest odsetek posiadających oszczędności (41,5%), a także tych, którzy zabezpieczają swoje kredyty przez równoczesne gromadzenie oszczędności. W konsekwencji, zadłużenie znacznej części kredytobiorców w tej grupie jest bardzo wysokie, co utrudnia oszczędzanie¹⁶⁶.

Brak konta bankowego

Istotnym czynnikiem wykluczenia finansowego jest brak dostępu do konta bankowego. W badaniu *Diagnoza Społeczna 2013* uczestnikom zostało zadane pytanie „Czy korzysta Pan/i z usług bankowych?”. W grupie badanych Polaków 72,7% zadeklarowało fakt korzystania z usług bankowych. Są to wciąż daleko niższe wartości niż te, które są obserwowane w krajach Unii Europejskiej, gdzie stopień ubankowienia społeczeństwa dochodzi do 90%. Niemniej jednak należy zauważyć, że w Polsce doszło również do znaczących przemian w tym obszarze. Wyniki zaprezentowane w raporcie przygotowanym dla Consumer Focus (*Affordable credit, Lessons from overseas*, 2011) wskazują, że w 2003 r. w Polsce udział osób nieposiadających konta bankowego sięgał 60%¹⁶⁷.

---

¹⁶⁵ P. Białowolski, Irena E. Kotowska, *Obecność i wykluczenie gospodarstw domowych na rynku finansowym*, [w:] *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków – raport tematyczny*, Irena E. Kotowska. (red.) (2014). *Diagnoza społeczna* [2014], s. 149.

¹⁶⁶ Tamże, s. 150.

¹⁶⁷ Tamże, ss. 150-151.

Tabela 2. Odsetek osób posiadających dostęp do konta bankowego w grupach według cech społeczno-ekonomicznych

Wiek		Wykształcenie		Klasa miejscowości zamieszkania		Wielkość dochodu (zł)	
16-24	45,3	podstawowe i niższe	40,2	miasta o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej	87,9	poniżej 500	49,4
25-34	82,4	zasadnicze zawodowe/ gimnazjum	62,4	miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys.	83,0	500-999	57,1
35-44	86,6	średnie	82,7	miasta o liczbie mieszkańców 100-200 tys.	77,1	1000-1499	71,3
45-59	81,1	wyższe i policealne	93,9	miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys.	76,1	1500-1999	84,1
60-64	75,6			miasta o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys.	73,4	2000-2999	92,1
65 i więcej	55,6			wieś	62,7	3000+	95,6

Źródło: Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków – raport tematyczny, Irena E. Kotowska. (red.) (2014). *Diagnoza społeczna* [2014]. www.diagnoza.com [13.07.2014 r.]

Znaczące zmiany w dostępie do usług bankowych w Polsce nie przebiegają jednakowo w grupach społeczno-ekonomicznych. W rezultacie różne grupy osób są narażone w różnym stopniu na brak dostępu do usług bankowych. Problem zbyt niskiego „ubankowienia” dotyczy przede wszystkim osób najstarszych i najmłodszych. W grupie wieku 16-24 lata dostęp do usług bankowych deklaruje mniej niż połowa badanych. Z jednej strony jest to zrozumiała sytuacja, gdyż te osoby zazwyczaj nie posiadają dostatecznie dużych środków, które, w ich przekonaniu, uzasadniałyby konieczność korzystania z usług bankowych. Z drugiej strony, to w tej grupie wykształcają się nawyki finansowe i w konsekwencji brak dostępu do usług bankowych może przerodzić się w zjawisko trwałe. W przypadku osób starszych jest to sytuacja bardziej zrozumiała i wynika z braku przyzwyczajenia z przeszłości, braku konieczności korzystania z usług bankowych w przeszłości, a także braku zaufania do instytucji finansowych. W rezultacie osoby z tej grupy nie mają umiejętności zarządzania środkami finansowymi z wykorzystaniem konta. Brak dostępu do usług bankowych może też być negatywnym sygnałem dla pracodawców, szczególnie w przypadku osób najmłodszych, gdyż wskazuje na trudności w zarządzaniu własnymi finansami i może przełożyć się na trudności z wejściem na rynek pracy¹⁶⁸. Na podstawie zaprezentowanych wyników można również zauważyć, że wyższy poziom wykształcenia przekłada się na większy odsetek osób

¹⁶⁸ Tamże, s. 151.

deklarujących korzystanie z usług bankowych. W grupie osób z wykształceniem podstawowym z usług bankowych korzysta jedynie 40% badanych, w grupie z wykształceniem zasadniczym wzrasta on do ponad 60%, wśród respondentów z wykształceniem średnim wynosi ponad 80%, a grupie z wykształceniem wyższym aż 94%. Wielkość miejscowości zamieszkania ma też jednoznaczne przełożenie na korzystanie z usług bankowych. Im mniejsza miejscowość tym mniejsze prawdopodobieństwo bycia „ubankowionym”. Na obszarach wiejskich dostęp do nowoczesnych usług bankowych jest wciąż ograniczony, a mieszkańcy tych obszarów korzystają głównie z usług banków spółdzielczych. Korzystanie z usług bankowych deklaruje na tych obszarach zaledwie 62% badanych. Na obszarach wielkomiejskich zbliża się on do 90%¹⁶⁹.

Źródło zadłużenia

W badaniu *Diagnoza Społeczna 2013* gospodarstwa domowe mogły wybrać jedną z pięciu opcji źródła pozyskiwania finansowania: bank, SKOK, pośrednicy kredytowi, firmy pożyczkowe oraz osoby prywatne. Liczba wariantów odpowiedzi uległa rozszerzeniu względem 2011 roku, kiedy to obok banków i osób prywatnych występowała jeszcze kategoria innych instytucji finansowych. Wydaje się, że w rundzie z 2013 roku to kategoria innych instytucji finansowych została rozbita na trzy.

Tabela 3. Odsetek gospodarstw domowych posiadających zobowiązanie w 2011 i 2013 roku w zależności od jego źródła

Źródło zobowiązania	2011 rok	2013 rok
Banki	90,4	88,2
SKOKi	12,4	4,5
Pośrednicy finansowi		8,1
Inne firmy udzielające pożyczek (np. Provident)		4,3
Osoby prywatne	5,3	5,5

Źródło: *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków – raport tematyczny*, Irena E. Kotowska. (red.) (2014). *Diagnoza społeczna* [2014]. www.diagnoza.com [13.07.2014 r.]

¹⁶⁹ Tamże, ss. 151-152.

Cele oszczędzania

W roku 2013, podobnie jak w roku 2011 oraz 2009, największy odsetek gospodarstw domowych gromadził oszczędności w celu stworzenia rezerwy na sytuacje losowe. Ten motyw oszczędzania deklarowany był przez aż 66,6% oszczędzających gospodarstw domowych i dodatkowo częstotliwość jego występowania znacząco wzrosła względem poprzedniego badania (z 60,1%) – Na drugim i trzecim miejscu pod względem częstotliwości występowania znalazły się: chęć zabezpieczenia na starość (34,6% oszczędzających) oraz rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne (33,6% oszczędzających).

Tabela 4. Odsetek gospodarstw domowych w latach 2009 i 2011 według celu oszczędzania

Cel gromadzenia oszczędności	2011 rok	2013 rok
Rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne (np. żywność, odzież i ubranie)	33,4	33,6
Stałe opłaty (np. mieszkaniowe)	12,9	13,6
Zakup dóbr trwałego użytku	24,4	22,9
Zakup domu, zakup mieszkania, wkład do spółdzielni mieszkaniowej	8,2	7,0
Remont domu, mieszkania	23,6	26,3
Leczenie	23,6	27,0
Rehabilitacja	8,7	11,3
Wypoczynek	26,9	27,7
Rezerwa na sytuacje losowe	60,1	66,6
Zabezpieczenie przyszłości dzieci	23,4	23,9
Zabezpieczenie na starość	35,5	34,6
Na rozwój własnej działalności gospodarczej	-	6,2
Na inne cele	15,4	12,0
Bez specjalnego przeznaczenia	10,8	10,3

Źródło: *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków – raport tematyczny*, Irena E. Kotowska. (red.) (2014). *Diagnoza społeczna [2014]*. www.diagnoza.com [13.07.2014 r.]

3. Wykluczenie finansowe gospodarstw domowych na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych¹⁷⁰

Komisja Europejska i przedstawiciele sektora finansowego zwracają uwagę na rosnący problem wykluczenia finansowego. Nie jest to tylko polski problem, gdyż problem ten dotyczy co najmniej kilku krajów członkowskich UE. Jak wskazują eksperci z uczelni wyższych i organizacji pozarządowych, potrzebna jest szersza edukacja finansowa konsumentów. Koszty usługi bankowej (koszty prowadzenia rachunku bankowego), niska świadomość finansowa, niski poziom dochodów (w tym brak stałego zatrudnienia lub bezrobocie) oraz zamieszkiwanie w małych miejscowościach i na wsiach, gdzie nie ma oddziałów banków czy bankomatów prowadzą do wykluczenia finansowego poszczególnych grup osób. Inicjatywy związane z szerzeniem wiedzy finansowej wśród ubogiej lub zmarginalizowanej w wymiarze geograficznym części społeczeństwa nie wiązały się dotychczas w Polsce z szerokimi działaniami edukacyjnymi.

W latach 2004-2005 podjęty został jedynie pilotażowy projekt warsztatów w zakresie „Edukacja finansowa dla osób o niskich dochodach”, finansowany przez Citigroup Foundation. Inicjatywa ta, mająca charakter międzynarodowy, realizowana była przez Centrum Mikrofinansowe na Europę Wschodnią i Azję Centralną przy współpracy ze Związkiem Banków Polskich, Fundacją Edukacja dla Demokracji, Centrum Edukacji Obywatelskiej oraz Fundacją Wspomagania Wsi. Przeświadczenie partnerów o konieczności dalszych działań w tym obszarze skutkowało powstaniem Programu „Zaplanuj swoją przyszłość”, którego celem jest zorganizowanie do 2013 r. ogólnopolskiej sieci doradztwa finansowego dla osób

---

¹⁷⁰ Badania ankietowe zostały przeprowadzone przez pracowników naukowych w osobach dr Arkadiusz Durasiewicz, mgr Wojciech Duranowski i mgr Monika Załuga z Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Janusza Korczaka w Warszawie w ramach ogólnopolskiego programu Wydatki Kontrolowane – zorganizowanego na zlecenie PRESCO Group, Narodowy Bank Polski i Big InfoMonitor. W ramach programu w Warszawie w 2013 r. powstał raport pt. „Wykluczenie finansowe jako skutek nieumiejętności zarządzania budżetem domowym”, którego autorami są wymienione powyższe osoby. Badaniu zostało poddane 75 osób (15 x 5 województw) z gospodarstw domowych pozostających w trudnej sytuacji finansowej, w szczególności tych gospodarstw domowych, których deklarowane przez badanych dochody nie przekraczają kwoty 461 zł – w gospodarstwie domowym jednoosobowym lub 316 zł – w gospodarstwie wieloosobowym, co uprawnia je do pobierania świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej, tj. beneficjenci pomocy społecznej. W celu zachowania różnicowania przestrzennego, gospodarczego i demograficznego badania, dla przeprowadzenia analizy pod kątem problemów badawczych wyselekcjonowano 5 województw: warmińsko-mazurskie, mazowieckie, śląskie, zachodniopomorskie, lubelskie. Dodatkowo badaniu poddana została grupa 75 studentów Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Janusza Korczaka w Warszawie, którzy objęci byli programem pomocy socjalnej (otrzymywali stypendia socjalne). W badaniu wzięli udział studenci w wieku 19-26 lat, których miesięczny dochód nie przekraczał 782,60 zł.

o niskich dochodach [<http://www.edufin.org.pl>]. Intensywnie na polu edukacji ekonomicznej stara się działać Narodowy Bank Polski. Wdrożył szereg programów, wspiera rozmaite projekty, jak chociażby projekt Fundacji „Opoka” – Serwis Edukacji Ekonomicznej dla duchownych i świeckich. Przedstawiciele NBP uczestniczą w rozmaitych debatach, spotkaniach i panelach dyskusyjnych, jak np. zorganizowana niedawno przez Skok im. Stefczyka, Axel Springer Polska i „Forbes Polska” konferencja „Przeciwdziałanie wykluczeniu finansowemu w Polsce”, która odbyła się w Warszawie 23 stycznia 2010 r.

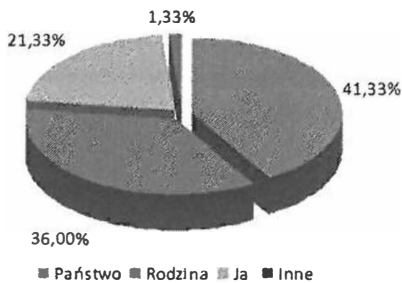
Także podmioty takie jak np. Stowarzyszenie Krzewienia Edukacji Finansowej uruchamiają rozmaite projekty, będące odpowiedzią na problemy rodzin o niskich dochodach, które nie miały szansy nabyć umiejętności świadomego korzystania z produktów dostępnych na rynku finansowym.

Sytuacja zawodowa i finansowa respondentów jako czynnik wykluczenia finansowego

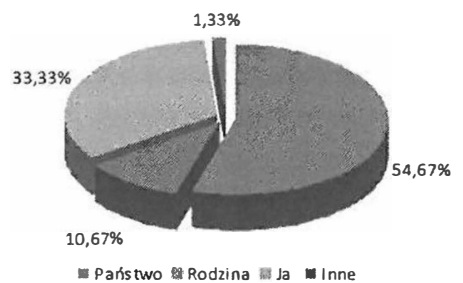
Na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych 68% respondentów (klientów pomocy społecznej) ocenia swoją obecną sytuację finansową źle lub bardzo źle, 28% potrafi jej ocenić, a tylko 4% jest zadowolonych ze swojej obecnej sytuacji. 37,33% ankietowanych studentów nie potrafi ocenić swojej sytuacji finansowej, 32% jest zadowolonych ze swojej obecnej sytuacji, a 30,67% respondentów ocenia ją źle lub bardzo źle.

Zdaniem większości ankietowanych studentów (41,33%) za obecną sytuację finansową ich gospodarstwa domowego odpowiada państwo. 36% badanych twierdzi, że ma na nią największy wpływ rodzina, 21,33% przyznaje, że sami są winni i swojej sytuacji materialnej, 1,33% twierdzi, że ktoś inny. Zdaniem większości ankietowanych klientów pomocy społecznej (54,67%) za obecną sytuację finansową ich gospodarstwa domowego odpowiada państwo. 33,33% przyznaje, że sami są winni swojej sytuacji materialnej, 10,67% badanych twierdzi, że ma na nią największy wpływ rodzina. 1,33% twierdzi, że ktoś inny.

Kto według Pana / Pani odpowiada za obecną sytuację finansową Pana / Pani gospodarstwa domowego? - studenci

Kto według Pana / Pani odpowiada za obecną sytuację finansową Pana / Pani gospodarstwa domowego? - klienci MOPS

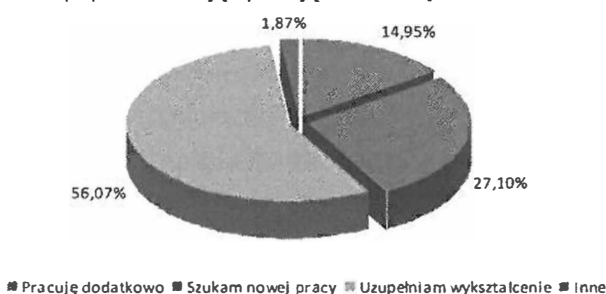

Wykres 3. Kto według Pana/Pani odpowiada za obecną sytuację finansową Pana/Pani gospodarstwa domowego?

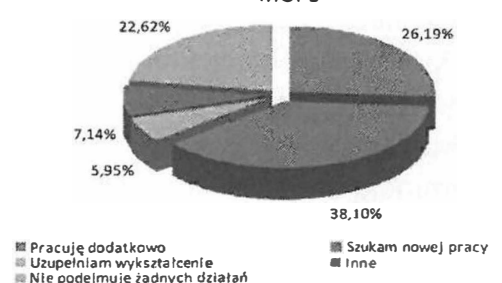
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych

Rozbieżne okazują się natomiast odpowiedzi dotyczące działań podejmowanych w zakresie poprawienia własnej sytuacji finansowej. W grupie studentów zdecydowana większość ankietowanych chce poprawić swoją sytuację finansową, dlatego 56,07% zdecydowałoby się na uzupełnienie wykształcenia, 27,10% – poszukałoby nowej pracy, 14,95% ankietowanych podjęłoby dodatkowe zatrudnienie, 1,87% podjęłoby inne decyzje, żeby poprawić swój byt materialny. Klienci pomocy społecznej również chcieliby poprawić swoją sytuację finansową, dlatego 38,1% – wskazało, że poszukałoby nowej pracy, 26,19% ankietowanych podjęłoby dodatkowe zatrudnienie, 5,95% zdecydowałoby się na uzupełnienie wykształcenia, 7,14% podjęłoby inne decyzje, żeby poprawić swój byt materialny. Są też tacy, którzy nie podejmują żadnych działań i stanowią oni 22,62%.

Jakie działania podejmuje Pan / Pani, aby poprawić swoją sytuację finansową? - studenci

Jakie działania podejmuje Pan / Pani, aby poprawić swoją sytuację finansową? - klienci MOPS

Wykres 4. Jakie działania podejmują Pan/Pani, aby poprawić swoją sytuację finansową?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych

W zakresie podejmowanych działań służących poprawie sytuacji finansowej decyzje poszczególnych grup badawczych są rozbieżne. Młode studiujące osoby

chciałby podnieść własną wartość na rynku pracy oraz poprawić swoją sytuację finansową poprzez podniesienie świadomości edukacyjnej i finansowej uzupełniając w tym zakresie wykształcenie. Natomiast klienci MOPS szukaliby nowej pracy (lub dodatkowej) albo najchętniej nie podejmowałiby żadnych działań. Pokazuje to fakt, że w grupach osób niezamożnych, biednych bądź zagrożonych ubóstwem nie występuje zainteresowanie edukacją w zakresie finansów. Co najgorsze, 22,62% stanowią te osoby, które należy uznać za „uzależnione” od pomocy społecznej. Osoby te traktują świadczenia z MOPS jako stałe źródło dochodu, zaś bycie klientem Ośrodka jako sposób na życie. Nie są oni zainteresowani zmianą swojej sytuacji. Cechą charakterystyczną tej grupy osób są postawy roszczeniowe i syndrom „wyuczonej bezradności”. Niejednokrotnie „wzorzec klienta pomocy społecznej” przekazywany jest z pokolenia na pokolenie. Przyczyn wykształcenia się w osobach i rodzinach syndromu „uzależnienia od pomocy społecznej” jest wiele, ale najważniejsze to: długotrwałe bezrobocie, niezaradność życiowa, wyuczona bezradność, wygodnictwo. Sytuację tą potwierdza jedno z pytań badawczych zadanych w problematyce badań – nawyki oraz wzorce rodzinne i środowiskowe dotyczące zarządzania własnymi finansami mają wpływ na wyeliminowanie ludzi z grupy osób mających dostęp do usług finansowych.

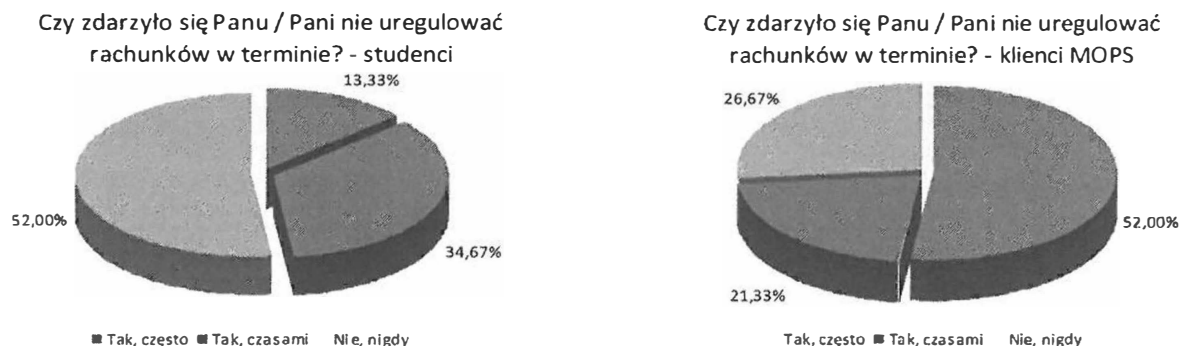
Odpowiedzialność i skutki decyzji finansowych

W zakresie tzw. „odpowiedzialności finansowej” między badanymi grupami respondentów występują rozbieżne decyzje. W zakresie regulowania rachunków w terminie 52% badanych studentów zawsze opłaca bieżące rachunki na czas, 34,57% ankietowanych przyznaje, że zdarza im się nie uregulować rachunków na czas, 13,33% – nie płaci rachunków często. Jak wynika z wypowiedzi tej grupy respondentów główną przyczyną nie wywiązywania się z zobowiązań finansowych jest brak środków finansowych, niektórzy przyznają, że zapominają uregulować rachunki w wyznaczonym terminie.

W przypadku klientów pomocy społecznej jedynie 26,67% badanych zawsze opłaca bieżące rachunki na czas, 73,33% ankietowanych przyznaje, że zdarza im się nie uregulować rachunków w terminie, 52% – nie płaci rachunków często. Jak wynika z wypowiedzi respondentów główną przyczyną nie wywiązywania się z zobowiązań finansowych jest brak środków finansowych, niektórzy przyznają, że zapominają uregulować rachunki w wyznaczonym terminie.

W tym przypadku studenci posiadają większą „wrażliwość odpowiedzialności finansowej” niż klienci pomocy społecznej. Chociaż w przypadku nieregulowania rachunków w terminie obydwie grupy badawcze wskazują ten sam powód – brak środków finansowych. Niski poziom dochodów przyczynia się w pierwszej kolejności do zaniedbań finansowych, które w większości przypadków prowadzą do wykluczenia finansowego. Sytuacja ta pokazuje również, że brak jest efektywnej pomocy ludziom niezamożnym lub znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej.

Dlatego też potrzebna jest nowoczesna edukacja dzieci oraz osób, które pracują z osobami wykluczonymi (np. pracowników służb socjalnych).

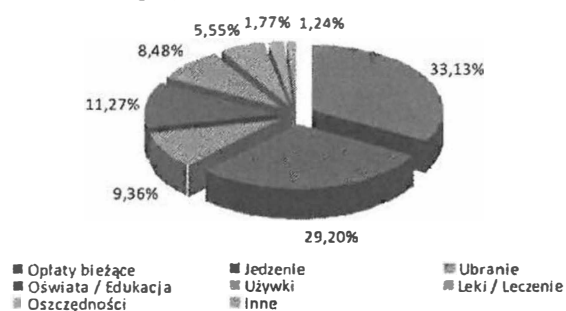
Wykres 5. Czy zdarzyło się Pani/Panu nie uregulować rachunków w terminie?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych

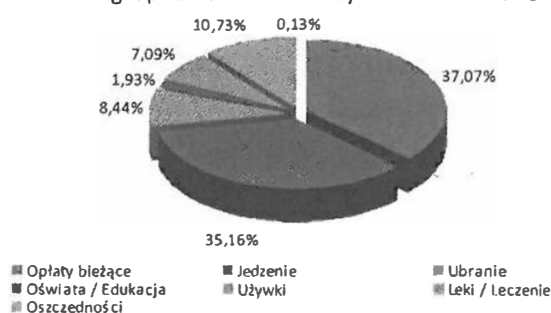
Wydatki gospodarstw domowych

Zgodnie z procentowym rozkładem wydatków w gospodarstwach domowych największą część budżetu domowego ankietowani studenci przeznaczają na opłaty bieżące (33,13%) oraz na jedzenie (29,20%). 11,27% wydatków stanowi pokrycie kosztów edukacji, niewiele mniej ankietowani wydają na ubrania (9,36%) i na używki (9,48%). Leki i koszty opieki zdrowotnej stanowią 5,55% budżetu domowego, oszczędności – jedynie 1,77% miesięcznego budżetu. Zgodnie z procentowym rozkładem wydatków w gospodarstwach domowych największą część budżetu domowego respondenci pomocy społecznej przeznaczają na opłaty bieżące (37,07%) oraz na jedzenie (35,16%). 10,73% wydatków stanowi pokrycie kosztów leków i opieki zdrowotnej, niewiele mniej ankietowani wydają na ubrania (8,44%) i na używki (7,09%). Koszty edukacji zajmują 1,93% budżetu domowego. Oszczędności stanowią jedynie 0,13% miesięcznego budżetu. Nie dziwi fakt, że osoby, które objęte są programem pomocy społecznej najwięcej pieniędzy (ze swojego budżetu) przeznaczają na bieżące opłaty i jedzenie. Osoby objęte badaniem niewiele mniej pieniędzy wydają na używki niż na leki i opiekę zdrowotną, podobną kwotę przeznaczają na ubrania. Nie wspominając już o tym, że koszty zakupu używek są wielokrotnie większe niż kwota, która osobom tym udaje się zaoszczędzić.

Jak procentowo rozkładają się wydatki w Pana / Pani gospodarstwie domowym? - studenci

Jak procentowo rozkładają się wydatki w Pana / Pani gospodarstwie domowym? - klienci MOPS

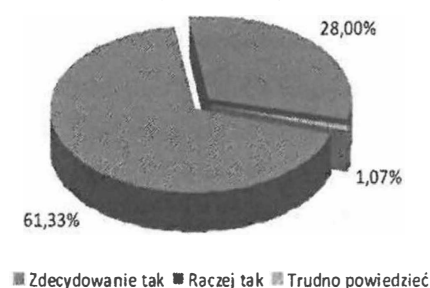
Wykres 6. Jak procentowo rozkładają się wydatki w Pana/Pani gospodarstwie domowym?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych

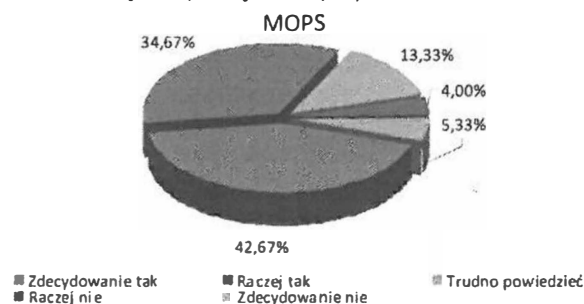
Oszczędności

89,33% badanych studentów uważa, że warto jest oszczędzać pieniądze na przyszłość. 1,07% nie ma zdania na ten temat. Wśród badanych nie ma osób, które uważają, że nie warto jest oszczędzać. 77,34% respondentów pomocy społecznej uważa, że warto jest oszczędzać pieniądze na przyszłość. 13,33% nie ma zdania na ten temat, wśród badanych są też osoby, które uważają, że nie warto jest oszczędzać – 9,33%.

Czy uważa Pan / Pani, że obecnie warto oszczędzać pieniądze na przyszłość? - studenci

Czy uważa Pan / Pani, że obecnie warto oszczędzać pieniądze na przyszłość? - klienci MOPS

Wykres 7. Czy uważa Pan/Pani, że obecnie warto oszczędzać pieniądze na przyszłość?

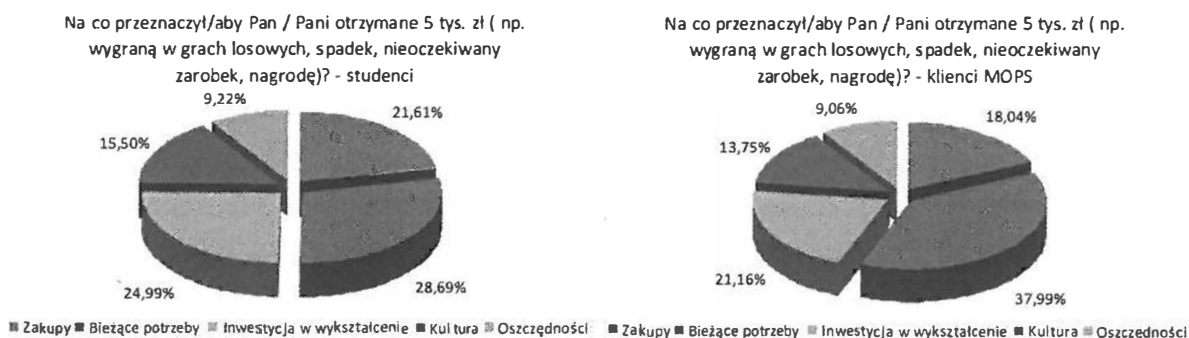
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych

Nieoczekiwane zarobki

Respondenci (studenci) zapytani o to, na co przeznaczyliby otrzymane 5 tys. zł, które stanowiłyby np. wygraną w grach losowych, spadek, nieoczekiwany zarobek lub nagrodę, najczęściej wskazywali, że wydaliby tę kwotę na bieżące potrzeby (artykuły spożywcze, rachunki opłaty, leki i opiekę medyczną) – 28,69%, w drugiej kolejności byłoby to inwestycja w wykształcenie (szkoła, kursy, szkolenia) – 24,99%, 21,61% przeznaczyliby na zakupy (sprzęt RTV/AGD, ubrania i kosmety-

ki, dobra luksusowe czy wyjazd na wakacje), na kulturę (kino, teatr, koncert, książka, dyskoteka, pub) ankietowani przeznacziliby 15,50% tej kwoty. Najmniej, bo 9,22% stanowiłyby oszczędności.

Klienci pomocy społecznej zapytani o to, na co przeznacziliby otrzymane 5 tys. zł, które stanowiłyby np. wygraną w grach losowych, spadek, nieoczekiwany zarobek lub nagrodę, najczęściej wskazywali, że wydaliby tę kwotę na bieżące potrzeby (artykuły spożywcze, rachunki opłaty, leki i opiekę medyczną) – 37,99%, w drugiej kolejności były to inwestycja w wykształcenie (szkoła, kursy, szkolenia) – 21,16%, 18,04% przeznacziliby na zakupy (sprzęt RTV/AGD, ubrania i kosmetyki, dobra luksusowe czy wyjazd na wakacje), na kulturę (kino, teatr, koncert, książka, dyskoteka, pub) ankietowani przeznacziliby 13,75% tej kwoty. Najmniej, bo 9,06% stanowiłyby oszczędności.

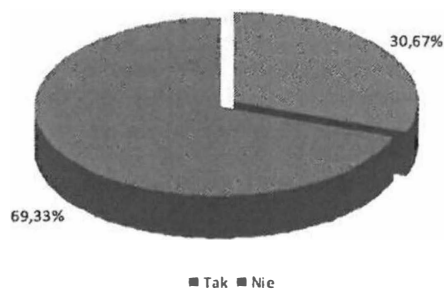
Wykres 8. Na co przeznaczylaby Pan/Pani otrzymane 5 tys. zł (np. wygrane w grach losowych, spadek, nieoczekiwany zarobek, nagrodę?)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych

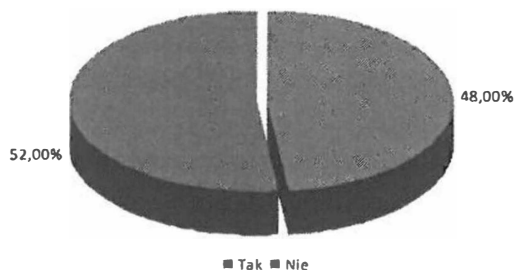
Długi do spłacenia

Zgodnie z wynikami badań 30,67% studentów przyznało, że ma do dług do spłacenia. Wśród podmiotów, u których zostali zadłużeni wymienili banki oraz osoby z najbliższego otoczenia – rodzinę i znajomych. 69,33% ankietowanych nie jest zadłużona lub nie przyznaje się, że ma do spłacenia zobowiązania finansowe. Spośród klientów pomocy społecznej 48% przyznało, że ma do dług do spłacenia. Wśród podmiotów, u których zostali zadłużeni wymienili banki oraz osoby z najbliższego otoczenia – rodzinę i znajomych. 52% ankietowanych nie jest zadłużona lub nie przyznaje się, że ma do spłacenia zobowiązania finansowe.

Czy ma Pan / Pani dług do spłacenia? - studenci

Czy ma Pan / Pani dług do spłacenia? - klienci MOPS

Wykres 9. Czy ma Pan/Pani długi do spłacenia?

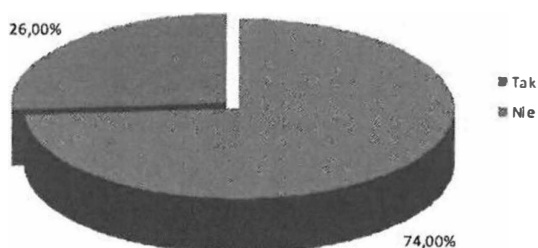
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych

Opisane wydatki i oszczędności gospodarstw domowych przedstawiają, że zdolność badanych grup do oszczędzania jest znikoma. Mimo, że większość badanych zarówno w grupach studentów jak i klientów pomocy społecznej uważa, że warto oszczędzać to z drugiej strony na pytanie na co by przeznaczyci wygrane 5 tys. zł – oszczędności pojawiają się na ostatnim miejscu. To po raz kolejny pokazuje brak wykształcenia społeczeństwa w zakresie finansów budżetów domowych i ich racjonalnego gospodarowania. Wyniki badań pokazują lekkomyślność w inwestycjach finansowych i nieumiejętne zarządzanie budżetami domowymi, co w konsekwencji prowadzi do powstawania długów niewspółmiernych do uzyskiwanych dochodów, problemów z niespodziewanymi wydatkami a w konsekwencji do pauperyzacji gospodarstw domowych.

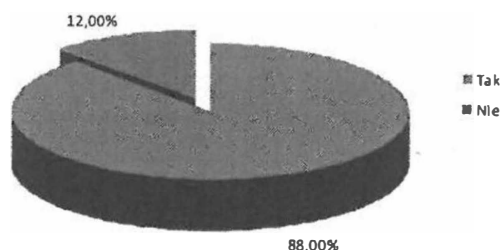
Korzystanie z banku i narzędzi oferowanych przez banki

Zdecydowana większość badanych studentów jest klientami banku – 88%, z usług bankowych nie korzysta 12% respondentów. Jedynie niewiele ponad połowa – 60% klientów pomocy społecznej korzysta z usług bankowych.

Czy jest Pan / Pani klientem banku?

Czy jest Pan / Pani klientem banku?

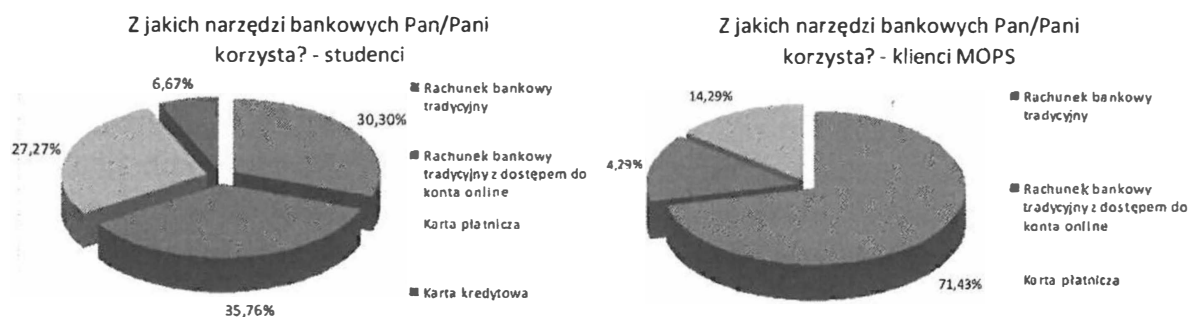
Wykres 10. Czy jest Pan/Pani klientem banku?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych

Ankietowani studenci korzystają z ograniczonego wachlarza usług bankowych. Najwięcej, bo 44,83% badanych posiada rachunek tradycyjny z dostępem do konta *online*, 32,76% respondentów używa karty płatniczej, 12,93% posiada tradycyjny rachunek bankowy, a tylko 9,48% używa karty kredytowej.

Badani klienci pomocy społecznej korzystają z ograniczonego wachlarza usług bankowych. Najwięcej, bo 71,43% badanych posiada tradycyjny rachunek bankowy, rachunek tradycyjny z dostępem do konta *online* posiada 14,29% respondentów, tyle samo używa karty płatniczej. Żaden z badanych nie używa karty kredytowej.

Wykres 11. Z jakich narzędzi bankowych Pan/Pani korzysta?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych

Podsumowanie

W okresie 2009-2013 doszło do znaczących zmian w korzystaniu przez gospodarstwa domowe z rynku finansowego. Pomimo znaczącego spadku dynamiki dochodów, wciąż rósł odsetek gospodarstw domowych, którym udaje się zgromadzić oszczędności. Na skutek zaostrzenia warunków przyznawania kredytu zmalał jednak odsetek gospodarstw domowych, które zaciągają zobowiązania. Spadek odsetka gospodarstw domowych korzystających z kredytu widoczny był głównie w obszarze kredytu konsumpcyjnego, a w zdecydowanie mniejszym stopniu dotknął kredytu mieszkaniowego. Wciąż niestety stosunkowo niewielki odsetek kredytobiorców jest w stanie stworzyć zabezpieczenie dla posiadanego kredytu w formie oszczędności, co oznacza, że nawet w obliczu złagodzenia warunków przyznawania kredytu, dynamika zadłużenia będzie utrzymywać się zapewne na niskim poziomie¹⁷¹.

Wyniki *Diagnozy Społecznej 2013* potwierdzają, że aktywność gospodarstw osób starszych w obszarze oszczędzania, a w szczególności w obszarze zaciągania zobowiązań, jest mniejsza niż w grupach młodych. W grupie gospodarstw domo-

¹⁷¹ P. Białowolski, Irena E. Kotowska, *Obecność i wykluczenie gospodarstw domowych na rynku finansowym*, [w:] *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków...*, dz.cyt, s. 177.

wych osób starszych, jeżeli zaciągane są zobowiązania, to bardzo rzadko istnieje zabezpieczenie w formie oszczędności. Z analizy wynika również, że obecnie grupą najczęściej deklarującą posiadanie oszczędności są gospodarstwa domowe prowadzone przez osoby w wieku 25-34 lata. Najmniej aktywne na rynku finansowym są natomiast gospodarstwa domowe najmłodszych osób. Jedynie mniej niż 40% gospodarstw domowych osób w wieku 16-24 lata posiada jakiegokolwiek oszczędności lub zobowiązania.

Segmentacja gospodarstw domowych w obszarze zachowań oszczędnościowych i kredytowych pozwoliła dodatkowo wskazać grupy ryzyka (kredyty) i grupy, które nie radzą sobie z nowoczesnymi technologiami i instrumentami oszczędnościowymi. Okazało się, że można wyróżnić znaczącą ponad 20% grupę gospodarstw oszczędzających, które gromadzą oszczędności jedynie w formie gotówki. Głównymi tymi gospodarstw domowych są głównie osoby starsze (a także w wieku 45-59 lat). Można przypuszczać, że w tej znaczącej grupie występuje naturalna chęć posiadania oszczędności, jednak niewielka możliwość gromadzenia środków, a także brak znajomości nowoczesnych form oszczędzania – co może być powiązane z wiekiem – uniemożliwia oszczędzanie w formach zapewniających wyższą stopę zwrotu¹⁷².

Przeprowadzone badania własne potwierdzają wyniki Diagnozy Społecznej 2013. Wyniki badań ankietowych wskazują na wysoki poziom wykluczenia finansowego, szczególnie w przypadku grupy klientów pomocy społecznej, gdzie 60% osób nie posiada w ogóle konta bankowego. Natomiast w grupie pozostałych 40% beneficjentów MOPS, które posiada konta bankowe blisko $\frac{3}{4}$ korzysta z tradycyjnego rachunku bankowego. Wyniki te świadczą o multiplikacji wykluczenia w przypadku rodzin beneficjentów MOPS, gdzie wykluczenie finansowe łączy się z wykluczeniem cyfrowym, brakiem dostępu do informacji oraz nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych TIK. Jedynie blisko 15% beneficjentów MOPS korzysta z bankowości elektronicznej oraz odpowiednio taka sama grupa posiada kartę płatniczą.

Rodziny wykluczone społecznie ponoszą wiele kosztów związanych z niedostosowaniem do nowych technologii takich jak m.in.: koszty utraconego alternatywnego czasu (konieczność dokonania przelewu lub wypłaty w placówce bankowej wiążą się z koniecznością podróży szczególnie w przypadku małych miejscowości i wsi), koszty transakcyjne (obsługa tradycyjnego konta bankowego jest droższa niż konta internetowego), trudniejszy monitoring stanu konta bankowego itp. Charakterystyczne jest również to, że klienci MOPS nie korzystają w pełni z kart kredytowych, które przy krótkich terminach wykorzystania są o wiele atrakcyjniejsze niż kredyty krótkoterminowe typu „chwilówki”, w tym przypadku koszt pozyskania kapitału jest bardzo wysoki. W przypadku studentów poziom wykorzystania nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych TIK w banko-

---

¹⁷² Tamże, ss. 177-78.

wości jest wyższy i blisko 50% studentów posiada obecnie e-konto bankowe. Jedynie 12% korzysta jedynie z tradycyjnego konta bankowego, natomiast zaskakuje niska liczba studentów korzystająca z kart kredytowych oscylująca poniżej 10%.

Wyniki badań wskazują, że rodziny pobierające zasiłek z pomocy społecznej wychowują się w tzw. „kulturze ubóstwa”. Zgodnie z teorią Oscara Lewisa zachowania powodujące wykluczenie multiplikują się, a wykluczenie finansowe jest pochodną zapóźnienia socjalnego w innych dziedzinach. Szczególnie istotne jest tutaj wykluczenie cyfrowe. W obecnej gospodarce, opartej na wiedzy, brak dostępu do informacji oraz możliwości porównywania ich przez Internet naraża jednostkę na straty w wymiarze finansowym, kulturalnym oraz społecznym. Istnieje konieczność wprowadzenia szkoleń dotyczących edukacji finansowej powiązanej z TIK dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Inicjatywy takie powinny uzyskać wsparcie samorządu oraz instytucji finansowych zainteresowanych CSR.

Rekomendacje

Biorąc pod uwagę kwestię nieumiejętnego zarządzania budżetem gospodarstwa domowego, a co za tym idzie zjawiska wykluczenia finansowego, społecznego i cyfrowego należałoby podjąć następujące działania w ramach aktywnej polityki społecznej:

- wprowadzenie na terenach słabo zurbanizowanych, w tym szczególnie obszarach wiejskich, dostępu do podstawowych usług finansowych ze względu na brak fizycznej sieci świadczących je placówek, czego nie jest w stanie zastąpić bankowość internetowa;
- zwiększenie świadomości edukacyjnej i finansowej w zakresie wiedzy o instytucjach oferujących usługi finansowe oraz w zakresie racjonalnego zarządzania budżetami domowymi;
- zwiększenie zaufania w stosunku do instytucji oferujących usługi finansowe;
- upowszechnianie dostępu do usług wśród osób mniej zamożnych, nie podejmując znaczące działania dostosowawcze, pozwalające na wprowadzenie klientów niezamożnych w sferę obsługi bankowo-finansowej;
- nowoczesna edukacja dzieci, osób starszych oraz osób, które pracują z osobami wykluczonymi w zakresie warsztatów, szkoleń i kursów, studiów podyplomowych w zakresie zarządzania finansami, racjonalnego zarządzania budżetem domowym, nowoczesnych usług biznesowych;
- stworzenie sieci placówek z doradztwem dotyczącym zarządzania finansami osobistymi w ramach poradnictwa obywatelskiego;
- wprowadzenie medialnych kampanii reklamowych dotyczących oszczędzania za pomocą obecnie obowiązujących nowoczesnych narzędzi bankowych;
- wprowadzenie programów edukacyjnych wiążących kwestie wykluczenia finansowego oraz wykluczenie cyfrowe, biorące pod uwagę powiązania między tymi zjawiskami.

Bibliografia

1. Białowolski P., Dudek S., *Sytuacja na rynku consumer finance – II kwartał 2013*, Konferencja przedsiębiorstw finansowych w Polsce i IRG SGH, Gdańsk 2013.
2. Białowolski P., Kotowska I.E., *Obecność i wykluczenie gospodarstw domowych na rynku finansowym*, [w:] *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków – raport tematyczny*, Irena E. Kotowska (red.) (2014). *Diagnoza społeczna* [2014].
3. Białowolski P., Węziak-Białowolska D., *Zastosowanie analizy klas ukrytych do identyfikacji wykluczenia gospodarstw domowych z rynku kredytowego*. *Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych*, 23, SGH, Warszawa 2011.
4. Buko J., *Przeciwdziałanie wykluczeniu finansowemu jako element wspierania spójności społecznej*, [w:] *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* pod red. Michał Gabriel Wodniak, Rzeszów 2011.
5. Durasiewicz A., *Efektywność polskiej polityki rodzinnej na tle wybranych krajów UE*, Wyd. Politechniki Radomskiej, Radom 2012.
6. Durasiewicz A., *Ogólnonarodowe rozwiązania w zakresie polityki rodzinnej na przykładzie wybranych krajów – rekomendacje dla Polski – [w:] Umiędzynarodowienie polskiej polityki społecznej – aspekty globalne i europejskie*, pod redakcją Katarzyny Głębickiej i Michała Kubiaka, Wyd. Uniwersytet Gdański & PTPS, Gdańsk 2013.
7. Iwanicz-Drozdowska M., *Wykluczenie finansowe – poważny problem społeczny*, MBA 1/2008, Warszawa 2008.
8. Kazimierczak T., Ryksza M., *Aktywna polityka społeczna. Stan obecny i szanse upowszechnienia koncepcji*, [w:] *Analizy i opinie nr 48* pod redakcją J. Kocharczyk i M. Fałkowski, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2005.
9. Służyński P., *Wykluczenie finansowe: definicja, przyczyny, skala i środki zaradcze* (opracowanie), Serwis Edukacji Ekonomicznej „Opoka”, Opracowanie dla portalu w roku 2010.

Raporty:

1. Financial Services Authority (2000) In or Out? A Literature and Research Review. *Consumer Research*, No. 3, July, s. 10.